

TRANZNACIONÁLIS REPRESSZIÓ: ALAPVETÉSEK ÉS ESETTANULMÁNYOK

Túry György

tudományos munkatárs

Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS)

szakértő, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

ORCID 0000-0001-6124-7646

Dol:

10.15170/PSK.2023.04.02.01

Publikálva: 2023.12.17.

Hivatkozás:

Túry, György (2023): Transznacionális represszió: Alapvetések és esettanulmányok. *Pólusok*, 4(2), 2-22.

Egyéb Információk:

A publikáció szóbeli formában a III. Dél-Amerika, Dél-Európa Konferencián hangzott el a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, 2023. március 2-4-én.

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezelvek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

A tanulmányban a *transznacionális repressziót*¹ mutatom be és kísérlem meg értelmezni. A jelenség nem minden tekintetében újszerű, azonban bír olyan jegyekkel és jellemzőkkel, amik újkeletűek és amelyek csak a kortárs, globalizált világban jelenhettek meg. Felsőrolászerűen ilyenek például 1) az infokommunikációs technológiák biztosította lehetőségek; 2) a fizikai értelemben vett tér mellett a virtuális térbe kihelyeződő hatalmi és represszív konstellációk; 3) az alkalmazott praxisok hasonlósága és ezek globális elterjedtsége; 4) a bilaterális, illetve regionális megállapodások szerepe; 5) a tény, hogy hatalmak, politikai berendezkedésük milyenségétől *függetlenül* élnek a transznacionális represszió technikáival; 6) az a jelenség, hogy autoriter rendszerek képesek oly módon beilleszkedni a globális világrendbe, hogy hatalmuk legitimálásához fel- és kihasználják annak olyan aspektusait, amelyek ennek ellenállni képesnek tűntek; és 7) a veszély, ami abból ered, hogy a transznacionális represszió alámoshat, amortizálhat olyan tereket, területeket és rendszereket is, amelyek ennek nem forrásai (vö. "a hatalom új földrajzai").

Kulcsszavak: (*globális*) *autokrácia*, *de-demokratizálódás*, *kooptáció*, *legitimáció*, *represszió*

Bevezetés

2022 decemberében láttak napvilágot azok a beszámolók a világsajtóban (Santos, 2022), amik arról értesítik az olvasót, hogy Kína több országban és kontinensen is legalábbis kétséges legitimitású rendőrorsöket működtet. A beszámolók, amik a Spanyol Safeguard Defenders feltáró munkái alapján születtek, ezek számát körülbelül százra teszik és földrajzi elhelyezkedésük tekintetében olyan országokat említeneek,

¹ Azért tartom meg a latin eredetű szót, mert ha csak egy, nem idegen eredetű magyar szóval próbálnám pótolni, akkor erősen szűkülne a jelentés horizontja. Az elsődleges jelölt az „elnyomás” szó lenne, de annak használata esetén elveszne a hasonlóan fontos „megtorlás”, „elfojtás” stb. szavak jelentése.

mint Horvátország, Olaszország, Románia, Szerbia, illetve, Európán kívül például Dél-Afrika (összesen 53 ország szerepel azon a listán, ami a külföldön fenntartott és működtetett kínai rendőrőrsöket tartalmazza). A spanyol szervezet igazgatója, Laura Harth a következőképpen fogalmaz velük kapcsolatban (Santos, 2022):

„Amit mostanában látunk Kína részéről, az növekvő számú kezdeményezés arra irányulóan, hogy a világ bármely pontján lecsapjanak a velük szembenállókra, fenyegetések, zaklassák őket azzal a céllal, hogy megijedjenek annyira, hogy csöndben maradnak vagy ha nem, akarataik ellenére visszakerülnek Kínába [...] Telefonhívásokkal szokott kezdődni. Elkezdhetik Kínában élő rokonaik megfélemlítését, a célszemélyek fenyegetését, igazából bármit, annak érdekében, hogy rávegyék őket a hazatérésre. Ha mindezek nem használnak, fedett ügynököket is bevetnek, akiket Pekingből küldenek, hogy hazacsalogassák őket, akár valamiféle csapdahelyzetbe hozatallal is.”²

A jelenség, azaz hogy határaikon kívül, bizonyos esetekben a vonatkozó jogi szabályozásoknak adott esetben akár ellentmondó módon³ érvényesítik bizonyos, jogosnak gondolt érdekeiket különböző országok és hatalmak, nem új.⁴ Az újdonságot a jelenség bizonyos vonásai jelentik, többek között 1) annak elterjedtsége, 2) a bevett módszerek hasonlósága, és 3) az a tény, hogy jópár esetben az ezeket lehetővé tevő kontextust bilaterális, illetve regionális szerződések vagy egyéb megállapodások alkotják.

Ez utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni azt, ami témánk szempontjából különösen releváns, hogy az ilyen, ún. *transznacionális repressziót* eredményező, nemzetek/kormányok közötti megállapodások alapján működő hálózatok iránt való laikus és kutatói érdeklődés is aránylag újkeletű, ahogy erre a téma több kimagasló jelentőségű ismerője is felhívja a figyelmet, például Francesca Lessa *The Condor Trials: Transnational Repression and Human Rights in South America* című jelentős munkájában (2022). Az ilyen hálózatok legismertebbike a több dél-amerikai országra is kiterjedő, 1975-ben létrehozott Condor, ami azt tette lehetővé, hogy a kontinensen szervezett és együttműködő módon lépjenek fel a kiépülő (szélső)jobboldali, gyakran (para)militáris rezsimiek azok ellenzőivel szemben. Csupán harminc éve annak, hogy 1992-ben, a paraguay-i Asunciónban felfedezték a később a Terror Archívumának nevezett dokumentumgyűjtést (ez bizonyította és mutatta be a Condor létét és működését), amit hat évvel később követett Pinochet hatalmas port felverő londoni letartóztatása 1998-ban, hogy aztán 2015-ben, a Condor létrejöttének negyvenedik évfordulóján az érdeklődés újra megerősödjön a téma iránt és ennek

² Amennyiben másként nem jelölöm, a fordítások a sajátjaim.

³ Hollandiában például vizsgálatot folytattak le ennek megállapítására, ld. in Kennedy és Roobeek.

⁴ Él ilyen eszközökkel, többek között, az Amerika Egyesült Államok, Izrael, Oroszország stb. is – ezen országok száma több tucatra tehető és ami számunkra a legfontosabb most, az annak megállapítása, hogy ezen országok politikai berendezkedése nagyon eltérő egymástól (vannak köztük megszilárdult, nagy hagyományú demokráciák, hibridnek nevezett rendszerek és autokráciák is).

kontextusában vált kiemelkedő jelentőségűvé, hogy 2019-ben az Egyesült Államok is deklasszifikált kulcsfontosságú, idevágó kormánydokumentumokat.⁵

A kortárs transznacionális értelmiségi elitet (*transnational professionals*) kutatásuk tárgyává tevő Brooke Harrington és Leonard Seabrooke (2020) alkotta szerzőpáros nagyon találóan és pontosan egy kisebbség kisebbségeként utal a vizsgálataik fókuszában lévő csoportra (402). A számok tükrében ez helytállóan tűnik, hiszen – ahogy írják – a Földet ma benépesítő nyolc milliárd ember közül ennek pusztán körülbelül 3.2 % él azon ország határain túl, ahol született. Őket, illetve az ő bizonyos (definíciótól függő) csoportjait nevezi a szakirodalom transznacionális egyéneknek, illetve családoknak (*transnational families*). Ezen 3.2 % elenyészően kicsi hányadát (azaz a „kisebbség kisebbségét”) teszik ki azok, akiket transznacionális értelmiségi elit néven említ a nemzetközi szakirodalom. Jóllehet az „elenyészően kicsi” számszaki értelemben kétségkívül megállja a helyét, fontos annak megjegyzése, hogy ezen csoport a számarányánál hatványozottan nagyobb, mélyebb és transzformatívabb hatást gyakorol a globális folyamatokra (részletesebben ld. Túry, 2023).

Jelen tanulmány – fenti értelemben – hasonló logika mentén szerveződik, ugyanis tárgya szintén egy kisebbség (törpe)kisebbsége, amely számarányánál nagyságrendekkel nagyobb hatást gyakorol globális folyamatokra, trendekre, illetve azok megértésére és értelmezésére. Az ezen csoportba tartozó egyénekben az a közös, hogy a *transznacionális represszió* (potenciális) áldozatai. Számuk, jó eséllyel, még a transznacionális értelmiségiekénél is alacsonyabb, a meghatározásukat lehetővé tevő definíció és elsősorban annak tágabb kontextusa viszont globális jelentőségében legalább hasonlóan indokoltá teszi vizsgálatukat. Utóbbi tétel konkrét jelentése az, hogy – hasonlóan a transznacionális értelmiségi elit egy kiemelten fontos jellemzőjéhez – esetükben is az állapítható meg, hogy lokális praxisok globálissá válását példázzák (részletesebben ld. Túry, 2023). Ennek kapcsán azt a globális politikai trendet is meg kell említenünk, amely – aránylag jól dokumentálható módon, még ha ellentmondásokról nem is teljességgel mentesen – általánosan elfogadottnak tekinthető, legalábbis a nyugati értelemben vett demokratikus gondolkodású és hagyományú politikatudományi keretrendszerben. Ez a következő. Globális szinten 2005 óta, azaz immár közel két évtizede, a demokratikus normák növekvő számú országban érvényesülnek egyre kevésbé, amit a szakirodalom *demokratikus deficit* néven ír le (ld. pl. Feldstein; Kratochvíl – Sychra; Tsourapas). A számok tükrében ez azt jelenti, hogy az ENSZ 193 tagállama közül mintegy hatvanban csökkent a demokratikus normák érvényesülése és csak körülbelül huszonötben javultak ezen mutatók. Másik keretrendszerbe állítva ugyanezt, az mondható el, hogy a világ lakosságának közel negyven százaléka él nem szabad besorolású országban, szemben

⁵ Lessa úttörő jellegű munkássága más fókuszú, mint ez a tanulmány: ő a transznacionális igazságszolgáltatás megjelenését és fejlődését vizsgálja, elsősorban a dél-amerikai kontextusban. Az összekötő kapocs a transznacionális represszió jelensége.

azon húsz százalékkal, akik olyan országok lakosai, amelyek szabad besorolásúak (ez az arány 1997 óta a legrosszabb) (Schenkkan és Linzer). Ezen kontextusban vizsgáljuk a transznacionális represszió kortárs megjelenési formáit, jellemzőit és próbáljuk értelmezni annak jelentőségét, illetve hatását (amely dokumentálhatóan túlterjed az ún. eredet állam [*origin country*] és célország [*host country*] határain, olyan transznacionális tereket létrehozva és elfoglalva, amelyek materiális és immateriális szinteken is értelmezhetőek és értelmezendőek).

Meghatározások

Kiemelkedő jelentőségű, esetenként egyenesen paradigmaváltó művek megjelenési dátumait figyelembe véve, juthatunk akár arra a következtetésre is, hogy körülbelül egy-egy generációnyi idő elteltével bukkannak fel ilyen jellegű, egyes tudományterületeken gyökeresen újat hozni ígérő munkák, illetve koncepciók, elméletek. A filozófiából indult, de a humán- és társadalomtudományok szinte mindegyikére, illetve meglehetősen nagy számú egyéb diszciplinára is meghatározó jelentőséggel bírt az ún. *nyelvi fordulat* és annak ikonikus dokumentuma, Richard Rorty 1967-ben megjelent kötete a *The Linguistic Turn*. Közel harminc évvel később, 1994-ben láttak napvilágot azok a könyvek, amik meghatározták az azt követő évtizedek gondolkodásának és világotértelmezésének trendjeit és amikre akként utalunk azóta is, mint az ún. *képi fordulatot* bejelentő, paradigmaváltó elképzelést megfogalmazó munkák: a német Gottfried Boehm *Was ist ein Bild*-je és az amerikai W. J. T. Mitchell *Picture Theory*-ja.

Ha harminc nem is, de húsznál több év eltelt ezután, amíg 2016-ban megjelent Fiona Adamson *Spaces of Global Security: Beyond Methodological Nationalism* című tanulmánya, ami nem más, mint *térbeli fordulatot* (*spatial turn*) szorgalmaz szűkebb tudományterülete, a globális biztonságpolitikai tanulmányok (*global security studies*) területén. Ennél egy évvel korábbi David Lewis tanulmánya, amiben azon meggyőződésének ad hangot, miszerint a politikai rendszerek működésének vizsgálata nem veszi kellő mértékben figyelembe azok térbeli aspektusait (ld. Furstenberg et al., 2021: 359). A politikai szociológia, a politikai földrajz, a biztonságpolitikai tanulmányok (ezek közé érve, egyre nagyobb hangsúllyal, a kiberbiztonsági tanulmányokat is⁶), az összehasonlító politikatudomány, valamint a nemzetközi kapcsolatok közös metszetébe helyezhető talán a legpontosabban az a jelenség és kérdéskör, a transznacionális represszió is, ami tárgyunk ebben a tanulmányban.

Ahogy arra Furstenberg és szerzőtársai felhívják a figyelmet, Max Weber általamra vonatkozó klasszikus definíciója azt (is) hangsúlyozza, hogy annak az erőszak legitím alkalmazására vonatkozó monopóliuma kell legyen egy adott [földrajzi]

⁶ Technológia és (transznacionális) represszió kapcsolatáról ld. pl. Feldstein, 2021.

terület határain belül. Ilyen értelemben, folytatja a gondolatot Anthony Giddens, tekinthető az állam határokkal rendelkező hatalombirtokosnak (uo. 362). Ezekkel egyetértésben, a bevett értelmezés alapján a kortárs világrend három pilléren nyugszik, amik a következők: 1) az államok egyenlő mértékű szuverenitása, 2) nemzeti jogalkotás kompetenciája és 3) a fennálló határok által kijelölt terület védelmének joga.⁷ Ezen alapvetéseket kezdik ki, adott esetben forgatják gyökeresen fel azok a folyamatok, amik egyik eredője a transznacionális represszió jelensége (illetve annak növekvő elterjedtsége), azaz “a hatalom új földrajzainak” megjelenése, amik „egyidejűleg globálisak és nemzetiek” (Abrahamsen és Williams, id. Furstenberg et al., 2021: 363).

Ellentétben ugyanis Weber államra vonatkozó klasszikus definíciójának erre utaló kitételével, az államok erőszak monopóliuma nem szorítkozik többé a nemzetállami határok által kijelölt területen belülrre. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez milyen konkrét formákban ölthet testet, nem pusztán fizikai, de immateriális értelemben is.⁸ A hatalom terei átalakulnak és (részben legalábbis) immateriálissá/virtuálissá válnak. Ezt a folyamatot és konstellációt modellezzik Thomas Nail és John Phillips munkáinak felhasználásával Furstenberg és társszerzői az *assemblage* fogalmával, ami – értelmezésük szerint – egy alkotóelemeire visszabontható, materiális és immateriális dimenziókkal is rendelkező struktúra (uo. 362).⁹ A transznacionális repressziót akként koncepcionálják, mint ami összetett (*assemblage* jellegű) struktúrákat működtet a nemzetállamok határain túlnyúlva, de nemzetállami koordinátarendszer alapján, illetve azáltal meghatározva.

“Ezen *assemblage*-ok határain belül az államhatalom újraértelmeződik, anélkül, hogy meggyengülne. Az *assemblage*-ok hatalmi viszonyokkal fűződnek össze. A hatalom nem kerül központosításra, de egyenlő eloszlásra sem bennük: ezekkel szemben egyenlőtlen viszonyok láncolatában létezik/képződik meg. Így tehát az

⁷ Nemzetközi jogi formulák is ebben a szellemben fogalmaznak, például az 1933-as “Az államok jogairól és kötelezettségeiről szóló montevideói egyezmény”, ami tételesen definiálja az állam ismérveit, illetve kizárja a belügyekbe történő külső beavatkozás lehetőségét. Elérhető: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>, utolsó hozzáférés 2023.12.17.

⁸ Sőt, a XXI. század második és harmadik évtizedével kezdődően egyre inkább ez utóbbi módon, köszönhetően, elsősorban, az oly gyakran emlegetett kettős hatásnak, ami ered egyrészt a globalizáció jelenségéből és kortárs jellemzőiből, illetve – másrészt, de akár annak összetevőjeként is felfoghatóan – az infokommunikációs technológiák fejlettségi szintjéből és azok globális elterjedtségéből, hozzáférhetőségéből.

⁹ Ahogy számos, a transznacionális értelmiségi elitől szóló tanulmány esetén is láthatjuk, a posztstrukturalista gondolkodás hatása itt is egyértelműen kimutatható. Ott Foucault hatalom- és rezisztencia elmélete játszik fontos szerepet kortárs jelenségek értelmezésében, itt pedig (a hatalom és represszió térbeli kiterjedésének, illetve módosulásainak vizsgálatakor) Henri Lefevbre azóta klasszikussá és kanonikussá vált idevágó munkásságát kell megemlítenünk, elsősorban 1974-es, a térről való gondolkodást forradalmasító könyvét a *La Production de l'espace* címűt.

államhatalom sokkal inkább decentralizált és polivalens, mintsem hierarchizált. Tovább pontosítva: a hatalom sokszoros tereken, tényezőkön és szereplőkön keresztül fejti ki működését, amelyek közvetlenül vannak beágyazva az államapparátusba, de az állam földrajzi határain túl válnak aktívvá” (uo. 363).

Tétek és praxisok

Amint azt a transznacionális értelmiségi elit globális jelentősége kapcsán láthatjuk, az általuk megvalósított szerep és betöltött funkció azért (is) érdemesül kiemelt figyelemre, mert azt mutatják, hogy miként vál(hat)nak lokális praxisok univerzálissá. Ennek jelentősége nehezen túlbecsülhető, hiszen ez azt jelenti, hogy az addig határok között érvényesülő praxisok kilépnek e határok közül, önálló életet kezdenek és eredetüktől eltérő környezetben vernek gyökeret. E határok lehetnek nemzetállamiak, nyelvi, politikaiak, gazdaságiak, kulturálisak, társadalmiak stb. Ezen folyamat termékeny táptalaja és lehetővé tevője a kortárs globalizáció teremtette világ. Ennek értelmében válhat világossá az, hogy miért lehet – globális szinten – releváns bizonyos helyi és/vagy regionális praxisok vizsgálata, megértése és követése. A jelenség többrétegű és -értelmű természetét jelzi az is, hogy nem pusztán annak lehetünk tanúi, amint lokális praxisok globálissá válnak, hanem annak is, ennek eredőjeként és kiegészítőjeként, hogy a fent említett és egyéb határokat nemcsak túllépik, hanem még azokat is jóval képlékenyebbé, kevésbé definiálhatóbbá, oszcillálóvá teszik.

A legjelentősebb modernkori példa erre a Condor-csoport működése Dél-Amerikában az 1970-es és 1980-as években, de ha a kortárs globális szcénát vesszük szemügyre, akkor is (és egyre nagyobb mértékben) azt állapíthatjuk meg, hogy ha például a Öböl Menti Együttműködési Tanács (Gulf Cooperation Council)¹⁰ vagy a Shanghai Együttműködési Szervezet (Shanghai Cooperation Organization)¹¹ keretein belül bizonyos gyakorlatok megszaporodnak, általánossá, ha tetszik sztenderddé válnak, akkor, a globalizáció tényének és természetének ismeretében, feltételezhető, hogy fennáll annak az esélye, hogy ezen praxisok túllépik regionális (valamint politikai, kulturális, nyelvi stb.) határaikat és globálissá alakulnak¹². A példa kiragadott, természete és jelentősége viszont univerzálisnak mondható. Ezt a folyamatot erősíti fel az a másik, fent említett jelenség, amit úgy írtunk le, hogy (aránylag) szilárdnak hitt, többé-kevésbé pontosan definiálható határok mosódnak el. A tanulmányban sok szó esik az autoriter jegyeket (is) viselő rendszerek transznacionális represszív technikáiról és gyakorlatairól, amiknek keretébe nehezen tűnik besorolhatónak az Amerikai Egyesült Államok vagy Izrael de – és ennek tudatosítása és hangsúlyozása

¹⁰ Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek

¹¹ India, Kazahsztán, Kína, Kirgizisztán, Oroszország, Pakisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán

¹² A Minszki Egyezmény (Minsk Convention) (1993) szintén említhető (aláírói Oroszország és közép-ázsiai szovjet utódállamok) és érdekessége az, hogy az 1990-es évek derekán ez inkább védte az utóbbiakból előbbibe menekülőket, míg az ún. Putyin-korszak idején ez ellenkezőjébe fordul(t).

kiemelten fontos – utóbbi célzott likvidálási („*targeted assassination*”) programja, illetve előbbi rendkívüli kiadatási gyakorlata („*extraordinary rendition policy*”) bizony azt mutatja, hogy egyrésztől szabad besorolású, megszilárdult demokratikus rendszerrel bíró államok, másrésztől nem szabad besorolású, autoriter államok is alkalmaznak nagyon hasonló, adott esetben ugyanolyan technikákat. A szabad besorolás és a megszilárdult demokratikus rendszer tehát nem garantálja az ezek alkalmazásától való tartózkodást. Ez a tény pedig megerősíti azon tézisünket, miszerint lokális praxisok a globalizált kortárs világban, többek között az infokommunikációs technológiák fejlettsége, elterjedtsége és hozzáférhetősége segítségével, nem pusztán határokat lépnek át, de azokat nehezebben vagy nem pontosan definiálhatóvá teszik. A tézis megerősítésén túl, akár például az adott konkrét témában, aggodalomra is okot adhat, többek között amiatt, amit úgy fogalmazhatnánk meg, hogy demokratikus, szabadságjogokat tiszteletben tartó berendezkedések is megfertőződhetnek, jogrendjük alámosódhat, amortizálódhat, deklarált értékeiktől idegen praxisokkal való érintkezések folyamányaként – és a lényeg éppen az, ha igaz fenti tézisünk, hogy az érintkezés aligha kerülhető el.¹³

„Versenyelőnyük megtartása érdekében, a kormányoknak nyitottnak kell tartaniuk gazdaságaikat és társadalmait a kereskedelem, a beruházások és a bevándorlás felé. De az árukkal, tőkével és szolgáltatásokkal ellentétben, az emberek áramlása nagyobb politikai kockázatot jelent” – idézi James F. Hollifieldet *Global Autocracies: Strategies of Transnational Repression, Legitimation, and Co-Optation in World Politics* című összefoglaló munkájában (2021) a transznacionális autokráciák kiemelkedő kutatója, Gerasimos Tsourapas. Részint Hollifield egy jól ismert tételére hivatkozva és azt módosítva vezeti be az általa *illiberális paradoxonnak* nevezett jelenség fogalmát, ami arra utal, hogy az autokratikus berendezkedésű államok (ne feledjük, a világ országainak jelentős része ebbe a kategóriába sorolható) azzal a dilemmával szembesül (ami történelmileg újszerű jelenség), hogy egyrészt nyitottabbá kénytelenek válni (elsősorban gazdasági okok miatt), másrészt viszont a politikai kontrollt fenn kívánják tartani. Miként lehetséges, hogy e kettős cél mindkét eleme teljesüljön? A válasz, jelentős arányban, a transznacionális represszió növekvő elterjedésének ismeretében fogalmazható és érthető meg.

A külhomban élő ellenzéki elhallgattatása a nemzetállamok születése óta bevett gyakorlat, a transznacionális autoriter rezsimek megjelenése viszont speciális kétoldalú és regionális egyezmények keretében vált lehetővé (és gyakorlattá), felgyorsulva

¹³ Egy közelmúltbeli példa annak illusztrálására, hogy mit tudnak/akarnak garantálni és mit nem átvitt, itt politikai berendezkedéseket leíró értelemben vett határok: az Európai Unió, definíciószerűen, tiszteletben tartja az egyéni emberi jogokat, emellett az elhíresült Pegasus szofvert 2022-ben is még körülbelül egy tucat EU tagállam használta (ld. pl. itt <https://www.ndtv.com/world-news/pegasus-spyware-maker-nso-group-has-contracts-in-12-eu-countries-report-3244072>, utolsó hozzáférés: 2023. 12. 17.).

a határok átjárhatóbbá válásával¹⁴ a huszadik század utolsó évtizedével kezdődően (Tsourapas, 2021: 621).¹⁵ Az ilyen célból született speciális kétoldalú és regionális egyezmények talán legfontosabb modernkori mintája szintén a már említett dél-amerikai Condor-csoport, aminek a számlájára írhatóak olyan atrocitások, amelyek tervezése és kivitelezése is határokon átívelő és regionális kooperációt igénylő volt.¹⁶ Az utóbbi évek egyik legnagyobb médiavisszhangot kiváltó, ilyen jellegű eseménye Jamal Khashoggi, szaúdi újságíró és aktivista gyalázatos meggyilkolása volt hazája nagykövetségének épületében – értelemszerűen tehát mind hazájától, mind lakó- és munkahelyétől különböző országban, adott esetben Törökországban. Hasonlóan nagy port vert fel Salman Rushdie világhírű író megtámadása, az Egyesült Államok területén 2022-ben (Rushdie indiai születésű brit-amerikai állampolgár és ezen támadást a vallási szabadság elleni transznacionális represszió megnyilvánulásának tekintik¹⁷). De említhetjük azokat az eseteket is, amelyek célpontjai külföldön élők, a putyini rendszerrel szemben kritikus oroszok voltak (pl. Berezovszkij, Litvinyenkó). Sok oka van annak, hogy ezek az esetek miért válhattak ki ekkora visszhangot világszerte, a helyzet azonban az, hogy ilyen és hozzá sok tekintetben hasonló esetek jóval gyakrabban történnek anélkül, hogy arról a szélesebb közvélemény értesülne, illetve anélkül, hogy ezeknek különösebb következményei lennének.¹⁸

¹⁴ Dél-Amerika esetén a határkérdés több – és az itt tárgyalttól eltérő – aspektusban is górcső alá került a folyóirat korábbi számaiban, így például Deák Máté tanulmányában, illetve Thomázy Gabriella írásában.

¹⁵ Különös és paradox lökést adott ezen folyamatnak a 2001-es terrortámadásra adott amerikai válasz („*War on Terror*”). Paradox, több értelemben is, hiszen, nyilvánvalóan az USA eredeti szándékaival ellentétesen, de a *War on Terror*, ha szabad így fogalmazni, kiengedte a szellemet a palackból és nagy mértékben hozzájárult a transznacionális represszió globális terjedéséhez, hiszen olyan ürügyet szolgáltatott a többi állam/hatalom számára is, ami nagyon könnyen, nem ellenőrizhetően és hatékonyan alkalmazható szinte bármilyen esetben (vö. terrorfenyegetés vádja). Emlékeztet, hogy például 2019-ben, azután, hogy az Európai Unió szankciókat vett napirendre Iránnal szemben, mert az iráni származású, de már európai (pl. holland) állampolgárokat gyilkolt meg az EU területén, az iráni külügyminiszter éppen az EU-t vádolta azzal, hogy terroristáknak ad menedéket („az Iránnal szembeni vádaskodás nem mentesíti Európát azon felelősség alól, hogy terroristákat fogad be” (id. Tsourapas, 2021: 628)). Az USA a Condor által végrehajtott, illetve koordinált eseményekben (azok finanszírozásában, előkészítésében, végrehajtásában stb.) is jelentős mértékben implikálva volt (1970-es évek).

¹⁶ Közérthető módon és a legfrissebb kutatásokat is felhasználva ismertet ezek közül jónéhányat Giles Tremlett kiváló írása a *Guardian*-ban.

¹⁷ Ld. pl. itt: <https://erlc.com/resource-library/articles/salman-rushdie-and-the-transnational-repression-of-religious-freedom>, utolsó hozzáférés 2023. 12. 17.

¹⁸ Az esetek jellege és terjedése is indokolja azt, hogy a *transznacionális represszió* egyre bővül a szakirodalma, de média megjelenése is. A szakirodalmi érdeklődés, ahogy erre korábban is utaltam, aránylag újkeletű. Furstenberg, Lemon és Heathershow „Spatialising State Practices Through Transnational Repression” című tanulmányukban (2021) például úgy utalnak Dana Moss pusztán öt évvel korábbi munkájára („Transnational Repression, Diaspora Mobilization, and the Case of

A transznacionális értelmiségi elit és a transznacionális represszió találkozása

A következőkben egy, a kortárs transznacionális fókuszú kutatások több, aránylag jól definiálható részterületének közös metszeteként is felfogható jelenséget mutatok be dél-kelet-ázsiai, közép-ázsiai és latin amerikai példákon keresztül. Ezt a meghatározást, illetve besorolást az indokolja, hogy – egyfelől – (legalább potenciálisan) transznacionális értelmiségiek a tárgyai, másfelől pedig ezen egyének, esetenként csoportok, szintén transznacionális jellegű interakciók (akaratlan) résztvevőivé vál(hat)nak. A transznacionális represszió egy speciális esetével állunk ugyanis szemben, amennyiben az államhatárokon átívelő, transznacionális térként leírható közegben és annak kontextusában kivitelezett, illetve elszenvedett represszív aktusok célpontjai felsőfokú (graduális vagy posztgraduális) tanulmányaikat hazájuktól különböző országok egyetemlein végző fiatal, több nyelven beszélő értelmiségiek, akiknek, adott esetben, a tanulmányait, illetve kutatásait a küldő állam (*sending state*) finanszírozza.

A jelenség több szempontból is újszerű és figyelemreméltó. Kontextusát két, globális jelentőségű folyamat egymásba fonódó konstellációja határozza meg. Ezek egyike az élet minden területére bélyegét rányomó globalizáció, a másik pedig az immár közel két évtizede detektálható, szintén globálisan érvényes *de-demokratizálódási* folyamat. A kettő metszetében válhatnak értelmezhetővé azok a jelenségek, amikről szó fog esni a következőkben. A jelenség egyik alapvető újdonsága abban áll, hogy az ún. elnyomó rezsimek létrejöttét, illetve fennmaradását lehetővé tevő hármast pillér, azaz (1) a szó klasszikus, gyakran fizikai erőszakot is implikáló értelmében vett elnyomás mellett, egyre növekvő számú esetben, annak funkcióit átveszi, gyakran akár magasabb hatékonysággal is a (2) kooptáció, illetve (3) a legitimitáció. Azaz a nem teljeskörűen demokratikus berendezkedésűnek tekintett államok¹⁹ olyan eszközökkel képesek a kortárs világrendben nem pusztán megteremteni, de fönntartani is uralmukat, amelyek nem sorolhatóak a klasszikus elnyomó rezsimek repertoárjába. Elég arra gondolnunk, hogy – akár az ún. létező szocializmust példaként véve – ezen rezsimek nemhogy nem támogatták azt, hogy tehetséges és ambiciózus fiataljai

the Arab Spring”), mint “úttörő” (358-359) és előbbi tanulmányát abban a kontextusban is említik, mint amelyik egyáltalán bevezette a fogalmat (ti. *transnational repression*) (361). Kevésbé szakudományos, de nagyobb közönséget elérni képes módon pl. a Freedom House foglalkozik a témával, részletesen és megbízható módon (ld. Schenkan és Linzer, illetve Gorokhovskaia és Linzer). Szélesebb (történelmi) perspektívával tekinthetünk a Condor-csoport működésére, természetesen, ám annak esetében is megállapítható, hogy – különösen az emlékezetpolitikai aspektus – mindmáig erőteljesen formálódik, alakul, változik – és tematizálja a régiós közéleti diskurzust. Ld. erről Lessa munkásságát, illetve Preda nagyon érdekes fókuszú tanulmányát, ami a kortárs Condor-percepció művészi lenyomatával foglalkozik a transznacionális emlékezetpolitika kontextusában.

¹⁹ Ezek egy csoportját írja a szakirodalom akként le, mint *transnational autocracies*.

nyugati típusú liberális- vagy szociáldemokráciákban tanuljanak tovább (különösen nem az állam pénzén), hanem ezt megakadályozták (utazási, anyagi, adminisztratív és egyéb korlátozások révén). Ezzel szöges ellentétben, amint azt az esettanulmányokon keresztül jól érzékelhetően látni fogjuk, a kooptációs, illetve legitimációs technikák lehetőségeit kihasználva, a kortárs nem demokratikus berendezkedésű államok – önérdéküktől vezérelve – nem pusztán lehetővé teszik ezt a praxist, hanem anyagilag és adminisztratív módon is támogatják. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ezen új gyakorlat nem volna lehetséges, bizonyos értelemben akár szükségzerű is, ha ennek kontextusát nem a globalizált világ jelentené. Ez utóbbi ugyanis, értelemszerűen, megköveteli, ha tetszik, kikényszeríti azt, hogy egy globálisan értelmezhető tudáskészlet birtokában lévő réteg, azaz a transznacionális értelmiségi elit, rendelkezésre álljon minden olyan valós és/vagy virtuális térben, amely ezen globális világ részeseként tekint vagy szeretne tekinteni magára. Ahogy az ecuadori példa kapcsán megfogalmazódik majd, a 2010-es évek elején indított (a kazahhoz és a szingapúrihoz több tekintetben hasonlítható) programjuk azt a célt tűzte ki, hogy az országot – éppen ezen program révén – globális szereplővé tegye (Bajak). Egy olyan, transznacionális térként is értelmezhető konstelláció jön tehát létre, amelyben sokszor ellentétes érdekű aktorok tevékenykednek. Minimálisan a következőkkel kell számolnunk: (1) a világ élvonalába tartozó egyetemek egyikén tanulmányokat folytatni kívánó, nem teljeskörűen demokratikusnak tekintett ország állampolgára (tipikusan nyelveket beszélő, tehetséges, ambiciózus fiatal), (2) a tanulmányokat anyagilag és adminisztratíván is támogató állam (ez a már említett ún. küldő állam) és (3) a fogadó intézmény, illetve fogadó ország.

A közelmúltbeli, illetve kortárs globalizáció (azaz az utóbbi körülbelül 25-35 év) egyik általános következményeként a határok átjárhatóbbá válása következett be, azaz a tőke, az emberek, a szolgáltatások, anyagi és szellemi termékek, életstílusok stb. szabad (adott esetben korlátlan) áramlását egyre csökkenő számú akadály tette/teszi lehetővé. Akár a globalizálódás részének tekintjük, akár nem, két, ezeket a folyamatokat elősegítő jelenséget meg kell említenünk, hogy jobban érthetővé váljanak a továbbiak. Ezek egyike az ún. harmadik globális demokratizálódási hullám, körülbelül a 1980-as évek derekától az 1990-es évek derekáig (kommunista hatalmak bukása Közép- és Kelet-Európában; latin-amerikai államok demokratizálódása, többnyire [szélső]jobboldali, (para)militáris diktatúrák uralma után [vö. Condorcsoport]; Dél-Afrika felszabadulása a több évtizedes gyalázat alól, amit apartheidnek nevezünk stb.). A másik, kezdetét tekintve az előzőt csupán pár évvel követő globális jelentőségű esemény az infokommunikációs technológiák minden azt megelőző korszakot felülmúló ütemű fejlődése és terjedése. Ezen folyamatok elvárt és valós következménye volt a nyugati típusú, többnyire liberális demokratikus berendezkedések elterjedése, pontosabban fogalmazva, az azon útra való lépések megtétele, ami ilyen típusú politikai rendszerek kiépülésének irányába vezet. Az volt feltételezhető, hogy a politikai spektrum másik oldalán helyet foglaló rendszerek, autokratikus, de

legalábbis autokratikus jegyeket is mutató berendezkedések összedőlnek, felmorzsolódnak, elindulnak a változások irányába. Az is logikusnak tűnt, hogy a globalizáció (és annak részeként az eszmék és életstílusok szabad áramlása), valamint az infokommunikációs technológiák fejlődése és terjedése természetes ellenfele/ellensége az autokratikus rendszereknek. Ami váratlanul ért sokakat, az annak felismerése az utóbbi körülbelül 10-15 évben, hogy ez nem feltétlenül van így, azaz, mind a (mindenféle értelemben vett) határokat átjárhatóbbá tevő globalizációs folyamatok, mind pedig az infokommunikációs technológiák fejlődése és terjedése alkalmasint hatékony partnere és közege lehet nem demokratikus berendezkedésű rendszereknek is. Ennek egy kicsi, de jelentőségében annál nagyobb szeletét jelentik azok a folyamatok, amelyek közegében és eredményeként a nem teljes mértékben demokratikus berendezkedésű államok létrehozhatnak egy olyan, hozzájuk lojális, általuk kooptált és így őket legitimálni képes transznacionális értelmiségi elitet, aminek megszületéséhez elengedhetetlenek azon keretek felismerése és sajátos érdekeik szerint való manipulálása, amikre akként lehetett korábban tekinteni, mint ilyen jellegű folyamatok kerékkötői, ellenlábasai, megghiúsítói.

A transznacionális értelmiségi elitről szóló munkák részletesebben is tárgyalják a globális tudásipar és -transzfer jellemzőit, köztük azt, hogy ezen folyamatokban mekkora és milyen jellegű szerepe van a globális rangsorok első egy-két száz helyét elfoglaló elit egyetemeknek. Ezek az egyetemek, egyéb, gyakran hozzájuk szervesen kapcsolódó kutatóhelyekkel együtt kardinális szerepet játszanak az általunk tárgyalt folyamatokban. Ennek felismerése vezetett arra, hogy a legkülönbözőbb berendezkedésű országok hozzanak létre olyan programokat, amelyek keretében adott állam tehetséges, nyelveket beszélő és ambiciózus fiataljai számára megnyílik a lehetőség arra, hogy ezen, globális jelentőségű elitegyetemeken tanuljanak, illetve kutassanak – a küldő állam anyagi és adminisztratív jellegű segítségével. Ennek egy alcsoportját jelentik azok a programok, amikkel az alábbiakban foglalkozni fogunk és amelyek kutatása, ahogy arra a téma egyik kiemelkedő ismerője, Del Sordi felhívja a figyelmet, gyerekcipőben jár (2018: 217).

Talán a legfontosabb kutatói kérdés az, amelyik arra irányul, hogy feltérképezze, vajon az ilyen programok hozzájárulnak-e, hozzá tudnak-e járulni az őket létrehozó államok legitimitációjához, politikai berendezkedésük stabilizálásához (a választ előrebojtva: igen). Mielőtt azonban ennek részleteit alaposabban körüljárjuk, leginkább Del Sordi és munkatársai kutatásait segítségül hívva, azt kell pontosan látnunk, hogy kik/mik és miként jellemezhetőek az interakció szereplői²⁰. Nem

²⁰ A transznacionális represszió egy meglehetősen új és speciális aspektusával foglalkozunk az alábbiakban, ez indokolja, hogy – egyelőre legalábbis – kicsi a szakirodalma (még angol nyelven is). Del Sordi a téma talán legismertebb kutatója és idevágó munkásságában Kazahsztán szerepel domináns esettanulmányként. Ez indokolja, hogy röviden ismertetem ezt is, de ennél fontosabb, hogy az általa vázolt keretrendszerbe illesztve tudok szót ejteni dél-amerikai példákról is (különösen az ecuadoriról).

indokolatlan a több szempontból is legfontosabb szereplővel kezdeni, azaz a küldő állammal, ami Del Sordi esettanulmányában a világ kilencedik (!) legnagyobb állama, húsz millió lakosa van, gazdasága a legerősebb a közép-ázsiai régióban és a globális GDP rangsor negyvenegyedik helyét foglalja el: Kazahsztán. A közép-ázsiai nagyhatalom a *Freedom House* elemzése alapján nem szabad besorolású, a mi szempontunkból pedig azért releváns, mert harminc évvel ezelőtt, 1993-ban indította ma (2023) is aktív ösztöndíj programját, *Bolashak* néven²¹, aminek keretében ezideig több tízezer kazah fiatal tanulhatott a világ élvonalába tartozó egyetemeken (graduális és posztgraduális szinten is, a legkülönbözőbb tudományterületeken). A kazah program a *maga nemében* az egyik legismertebb és legsikeresebb a világon és mintájaként a szingapúri *Public Service Division Scholarship* szolgált.²²

„A Bolashak program tekinthető akár a kooptáció egy államilag finanszírozott formájának is, hiszen a fiatal, jól képzett elit rezsimhez való lojalitásába fektet be. A programban résztvevők jobb állás- és karrierlehetőségekkel rendelkeznek, mint mások, így tehát jó sorsuk és karrierjük az államhoz kötődik és az időszakos külföldön tartózkodás egyéni és nemzeti tőkebefektetésként tételeződik” (Dalmasso et al., 2018: 3). Előbbi idézet alanya egyértelműen azonosítható (a kazah Bolashak program), ha azonban ez nem így lenne, a leírás tökéletesen illene a Bolashak egyik mintájaként szolgáló programra, a jóval nagyobb múlttal rendelkező szingapúrirra is. Ennek egyik jó ismerője, Yuen Chung Kwong a következőképpen fogalmaz: „Komolyak a következmények, ha valaki kilép a rendszerből, ugyanakkor igen magas a megtérülés, ha valaki benne marad”, hiszen, ahogy szintén az ő tollából olvashatjuk:

„A *scholar* szónak különös jelentése van Szingapúrban, ami különbözik annak bevett jelentésétől [ti. a tudománynak élő személy], ez itt ugyanis olyan személyt jelöl, aki a kormánytól teljes ösztöndíj támogatásban részesül, cserébe egy olyan szerződéses kötelezettségvállalásért (amit köteléknek is neveznek [*bond*]), ami alapján ő az ösztöndíjat folyósítónak fog meghatározott ideig dolgozni [értsd, vele szemben lojalitást mutatni, azt elvárni másoktól is, illetve résztvenni a legitimálás folyamatában]”.

„Kulcsfontosságú annak megértése, hogy miként szolgálnak az ösztöndíj programok jól definiálható, de gyakran ellentmondásos célokat a különböző történelmi kontextusokban, ezek ugyanis az uralkodóval szembeni lojalitás megteremtésétől

²¹ A szó jelentése *jövő*, a program hivatalos honlapja pedig itt érhető el: <https://bolashak.gov.kz/en>, utolsó hozzáférés: 2023.12.17.

²² Szingapúr, önállósága óta fennálló rendszerét Chuat például elitistaként és represszívként írja le. A Freedom House „részben szabad” besorolásúnak minősíti. Nem sok a nyilvánosan elérhető adat és elemzés a 2018-ban indított magyar programról (Stipendium Peregrinum, internetes elérhetőség itt: <https://ntk.hu/projektjeink/stipendium-peregrinum-osztondijprogram/>), ami hasonló módon felépített, mint a kazah, illetve a szingapúri, de az megállapítható, hogy az ösztöndíjat elnyerők kiválasztásában hasonló háttérű döntéshozók állnak, ami teret nyit jogosnak tűnő kritikáknak is, ld. pl. Rényi.

kezdvé, a regionális együttműködés kialakításán, társadalmi fejlődési célokon keresztül egészen a nemzeti infrastrukturális-technikai kapacitások fejlesztéséig terjedhetnek” – írja Rebecca Ye (2021: 2). Az ösztöndíjat elnyerőket kiválasztó testületek és ezekkel részben átfedésben az ennek keretében diplomát szerzők sokasága intézménynek tekinthetők és amint a társadalomtudományok idevágó kutatásai azt megállapítják, a hatalom, amit az elitek birtokolnak, mindig intézményekhez kötődik (uo. 4). Az így, folyamatos alakulásban lévő intézmény(ek) aztán legitimálják a kiválasztás módjait. A hatalom (megtartás) és elitképzés²³ bonyolult interakcióiban jelentős szerep hárulhat az egyetemi ösztöndíjprogramokra is, ahogy ez látványosan megfigyelhető eltérő háttérű és kultúrájú országokban is, a világ különböző régióiban (pl. Ázsia, Dél-Amerika, Európa).

Ahogy arra több oktatásszociológiával, elitkutatással és rokonterületekkel foglalkozó kutató is felhívja a figyelmet (ld. pl. Ye, 2021: 12), államilag finanszírozott felsőoktatási mobilitásprogramokat két nagy országcsoport alkalmaz: a volt gyarmatok és a későn iparosodók (ld., fent, Szingapúr és Kazahsztán példáját, illetve, az alábbiakban, Ecuadort). Politikai berendezkedéseik tekintetében nem árt, ha óvatosan járunk el azok minősítése során, még ha az talán megállapítható is, hogy nagy hagyományokkal rendelkező, megszilárdult demokráciák nem hoztak/hoznak létre ilyen jellegű programokat, hiszen, ahogy láttuk, illetve látni fogjuk, ezek egyik funkciója az ösztöndíjat folyósító aktor (leggyakrabban maga az állam vagy annak valamelyik szerve) legitimálása, kooptáció, adott esetben represszió alkalmazásával kiegészülve, illetve abban megtestesülve.

A politikai rendszereket szabadságot biztosító jegyeik alapján besoroló rangsorok és elemzések kapcsán szintén érdemes megállnunk és figyelmet fordítanunk azon definíciókra és módszertanokra, valamint az elmúlt 25-35 év globálisan kiépülő politikai berendezkedések mintázataira, amelyek árnyalhatják ezt a képet. Hogy a felsőoktatáshoz hasonló globális kiterjedésű multi- és transznacionális iparágat, a médiát hozom fel példaként, nem a véletlen műve. Mindkettő olyan alrendszere a társadalmi és politikai berendezkedéseknek, amelyek szerepe a *társadalmi tudat* alakításában aligha megkérdőjelezhető. A média azon kevés globális iparágak egyike, amelynek kapcsán szinte univerzálisan érvényes elvárások jelentek meg a már említett, harmadik demokratizálódási hullám keretében, illetve következményeként. Leegyszerűsítve, ám nem eltérve annak lényegétől, az a feltevés (és jópár szereplő esetén: elvárás) fogalmazódott meg az 1990-es évek során, hogy a nyugati, liberális és demokratikus keretek között működő plurális médiarendszerek legyenek/lehetnének azok a minták és követendő példák, amik elérése és megvalósítása irányába

²³ Hazai viszonylatban az egyik legfrissebb munka, ami a (kulturális) eliteket mutatja be, Kristóf Luca *Kultúrctatók* című monográfiája.

ildomos elmozdulni a frissen demokratizálódott országoknak is²⁴ (ide sorolva, természetesen, a katonai junták uralma alól felszabaduló dél-amerikai országokat, a volt szovjet köztársaságokat és a volt szovjet szatellit államokat is).

Bő harminc év perspektívájából megállapítható, hogy ez nem így történt, sok okból kifolyólag és lényeges regionális különbségeket is mutatva. Többek között Katrin Voltmer használja azt a nagyon találó kifejezést, ami leírja ezt a helyzetet: ezen államok “benragadtak az átmenetben” (*“stuck in transition”*) – csak akkor és annyiban azonban, ha és amennyiben az ideáltipikusnak tartott nyugati, demokratikus, liberális modell a mérce és az átmenet kifejezése arra a folyamatra utal, aminek során ez a cél elérésre kerül. Az elmúlt évtizedek tapasztalata azonban azt mondhatja sokakkal, hogy nem feltétlenül és nem kizárólag ez a helyzet (ld. pl. az utóbbi bő tíz évben megsokasodó elemzéseket az ún. hibrid politikai rendszerekről, amelyek közé sorolódik a magyar is). Jogosnak vélhető annak felvetése is, hogy mit is nevezhetünk demokratikus politikai rendszernek – annak fényében különösképpen, hogy ennek nincs általánosan elfogadott definíciója. Voltmer gondolatmenetét és referenciáit követve azt szűrhetjük le, hogy “...a minimalista definíciótól, azaz hogy elegendők a rendszeresen megtartott érdemi választások, a maximalistákig, azaz hogy a fentén túl egy demokráciához még nagyon sok minden egyéb is kell, pl. demokratikus politikai kultúra, állami kompetencia, társadalmi, gazdasági egyenlőség, csak hogy egy párat nevesítsünk, nagyon széles a merítés. A Bernhagen által javasolt pragmatista megközelítést fogom követni, ami a demokrácia alapdefiníciójaként a következőt ajánlja: ‘olyan politikai rendszer, amelyben a kormány szabad és igazságos választásokon keresztül felelősségre vonható a választópolgárok által’ és ez a tétel kiegészül még néhány ‘szükséges feltétellel’, mint például az alapvető szabadságjogok: a sajtó, a véleménynyilvánítás és a gyülekezés szabadságával” (2012: 225).

Utóbbi javaslattal egyetértve, azaz hogy a pragmatista megközelítést alkalmazzuk, megállapítható, hogy a Del Sordi-féle esettanulmány kontextusát adó állam, Kazahsztán, nem minősíthető megszilárdult demokráciának és számunkra most ez a szempont a releváns, hiszen annak próbálunk utánajárni, hogy mi módon és milyen csatornákon keresztül tudja egy nem demokratikus állam – a globalizáció és az infokommunikációs technológiák jelenkori fejlettsége és elterjedtsége kontextusában – kivitelezni transznacionális elnyomó technikáit saját maga által finanszírozott (transznacionális) értelmiségi utánpótlása célbavételével. Még talán ennél is fontosabb

²⁴ Hallin és Mancini iskolát teremtő munkája, minden erénye és eredetisége mellett is, szintén ebbe a hibába esett, azaz az általuk vázolt három modell közül könyvük írásakor (kétezres évek eleje) implicit módon azt vizionálták, hogy az ún. liberális modell lesz a legjelentősebb és a másik két modell (demokratikus korporatista, illetve polarizált pluralista) által képviselt jellemzők visszaszorulnak majd.

annak megértése, hogy milyen jellegű (kettős) szerep hárul arra az államilag finanszírozott ösztöndíj programra, amely mindennek keretét biztosítja.²⁵

Nursultan Nazarbajev kazah elnök, országa függetlenségének 25. évfordulóján, 2016-ban a kazah ifjúságot megszólítva a következőket mondta: “Ma az egész világ előttetek áll [...] A szovjet időkben a külföldre utazás tiltott volt, még azok a szerencsések is, akik tudtak utazni [...] titkosrendőrök által voltak követve [...] Számotokra, ezzel szemben, minden lehetőség nyitott. Boldog emberek lehettek” (id. Dalmasso et al., 2018: 4). Az állítások, különösen azok szó szerinti értelmében, igazak: óriásiak a különbségek a szovjet és a függetlenségben eltelt idők között, ami igaz az utazás szabadságára is, mint ahogy azt megtapasztalhatták minden szovjet szatellit állam polgárai is az 1989/1990-es történelmi változások után. A tanulni vágyó, tehetséges, ambiciózus kazah fiatalok előtt nyitva áll a lehetőség arra, hogy külföldön, akár a világ legjobb egyetemlein tanulhassanak, ráadásul 1993 óta arra is mód nyílik, hogy ennek anyagi, adminisztratív és egyéb költségeit az állam állja – de ennek (akár az ecuadori és szingapúri esetben) ára van.

A programot azért hozták létre, hogy csökkentse az agyszívás okozta károkat az 1990-es évek derekától kezdődően és hogy hozzájáruljon az ország gazdasági fejlődéséhez és növekedéséhez. Utóbbi minden egyéb nemzeti célt megelőz: a demokratikus értékek kiteljesítését és a politikai liberalizációt is. Ezek bevezetése/elérése a (végtelen) jövőbe tolódik. Meggyőzően érvel Del Sordi amellet, hogy az „[állam] olyan társadalmi szerződést kötött állampolgáraival, amely azt az ajánlatot fogalmazza meg, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődésért cserébe azok lemondjanak egyéni szabadságjogaikról. Ez, természetesen, annak, a korábban már létező társadalmi szerződésnek volt a megújítása, amit a szovjet állam kötött állampolgáraival és lehetne amellet érvelni, hogy ez a mindent tudó és mindent biztosító állam szovjet víziójának végtelenbe nyúló meghosszabbításaként is értelmezhető” (uo. 217).

Sok tekintetben mások, természetesen, a történelmi, a politikai, a kulturális stb. kontextusok, abban viszont mégis hasonlíthatóak a fenti példákhoz az alábbi latin amerikaiak, hogy 1) a világ azon régiójába tartozó országok többsége szintén részese volt a harmadik globális demokratizálódási hullámnak; 2) többsége egykori gyarmat és a későn iparosodók táborába tartozik; 3) többsége, számukra előnyös módon, részt kíván venni a globalizációs folyamatokban; valamint 4) (és ez mint régióra vonatkozik) a 2008 és 2022 közötti évek során a de-demokratizálódási folyamat, globális összehasonlításban, náluk volt a legmarkánsabb (10%-os visszaesés [EIU Democracy Index 2022]).

²⁵ A kazah program annak mintaadója, a szingapúrinál is átpolitizáltabb és jóval látványosabban illeszkedik a transznacionális represszió jelenségébe, amennyiben utóbbi eszköztárából jőpár dokumentáltan alkalmazásra került már a program kontextusában az utóbbi évtizedek során (pl. [digitális] megfigyelés, nyomásgyakorlás [ösztöndíjasra, illetve annak otthon maradt családtagjaira], fenyegetés stb.). Részletekért ld. pl. Del Sordi 2021 és Dalmasso et al. 2017.

Ecuador Rafael Correa első elnöki ciklusa idején (2007 – 2012) indította ösztöndíjprogramját²⁶, aminek mintájául a brazil *Ciencia sem Fronteiras* szolgált. Ahogy maga Correa elnök fogalmazott a program létjogosultságát és célját illetően “tehetséges emberi erőforrás hiányában Ecuador nem fog tudni fejlődni: hiányzik a csúcserőtelmiségek kritikus tömege, ami beindíthatná az ország fejlődését” (Bajak). A brazil mintaprogramtól eltérően, a tanulmányban bemutatott kazah példához viszont kísértetiesen hasonlítva, az ecuadori esetben az abban résztvevőknek minden egy, külföldön tanulásal, illetve kutatással eltöltött év után két évet otthon kellett dolgozniuk; egy részük számára az állam jelölte ki a választandó tudományterületet; és olyan szerződést kellett aláírniuk, amelyben, akár ingatlanjaik vagy egyéb vagyoniuk elzáróztatása árán is, vállalják, akár ők maguk, akár családtagjaik, hogy minden tekintetben meg fogják felelni az irányukban támasztott állami feltételeknek és elvárásoknak.²⁷ Correa elnöksége idején Ecuador a „részben szabad” besorolású országok közé tartozott (akárcsak Szingapúr, de ellentétben Kazahsztánnal, ami “nem szabad” besorolású) és politikája széles körben vált kritika tárgyává, nem utolsósorban az Iránnal, Oroszországgal és Kínával kiépített és ápolt szorosabb kapcsolatért (utóbbi az Ecuadorban kitermelt olaj legjelentősebb felvásárlója).

Ahogy a fenti, globálisan széles merítésű példák mutatják, olyan elemek vannak beépítve az ösztöndíjas támogatásba, amelyek alapján leszűrhető az a következtetés, hogy azok “többdimenziós eszközként értelmezhetőek: gazdasági fejlődést és az autokratikus hatalom legitimációját eredményezik, egyidejűleg” (Del Sordi, 215), a legélesebben abban megmutatva ezt az aspektust, hogy egy paternalisztikus, kliensi rendszert építenek ki.²⁸ A transznacionális represszió ezen sajátosságos, speciális területe és módja azt láttatja velünk, hogy a globalizáció távolról sem csak amortizálni képes az autokratikus jegyeket (is) viselő rendszereket (azáltal, hogy emberek, áruk, szolgáltatások, eszmék, életstílusok stb. szabad áramlását teszi lehetővé, illetve akár kényszeríti ki), hanem eszközöket és csatornákat is biztosít az ilyen rezsimek számára hatalmuk megszilárdítása és annak legitimálása tekintetében.²⁹

²⁶ Köszönöm Sente-Varga Mónikának, hogy erre felhívta figyelmemet.

²⁷ Az ecuadori felsőoktatást érintő, Correa elnöksége idején bekövetkezett jelentős változások szakmai bemutatását és elemzését ld. pl. Tobar-Pesántez et al. tanulmányában.

²⁸ A szingapúri modellnél esett hasonlóról már szó, azaz hogy miként manifesztálódik intézményekben az elitek hatalombirtoklása, illetve, hogy a hatalom (megtartása) és az elitképzés mennyire komplex módokon függenek össze, amely folyamatban meghatározó jelentősége van a vizsgált (paternalista) ösztöndíjrendszereknek. Érdemes szem előtt tartani azt az adatot, hogy 1) Szingapúrban, egy-két évvel ezelőtt (2020-2021), a miniszterelnök, annak helyettese, a házelnök és a kormány körülbelül fele egykoron mind közszolgálati ösztöndíjas (Public Service Division Scholarship) volt (Ye, 2021: 4) és 2) Kazahsztán esetén a leendő ösztöndíjasokat egy olyan tizenöt tagú bizottság választja ki, akiket az elnök nevez ki (Del Sordi, 2018: 228).

²⁹ A represszió ilyen és ehhez hasonló eszközökkel való alkalmazása miatt írják le a kazah rendszert olyanként, mint “alacsony intenzitású” autoriter rendszer.

Összegzés

“Esélyes, hogy az autokráciák száma nőni fog [Latin Amerikában], mert [a régió] jópár országában figyelhetünk meg de-demokratizálódási folyamatokat” – olvasható az *Economist Intelligence* legfrissebb kiadványában (2022, 44). A régióhoz huszonegy országot sorolnak elemzésükben, ezek kevesebb mint tizenöt százalékában írható le a politikai rendszer “teljes demokráciaként” (Chile, Costa Rica és Uruguay). A maradék huszonegy ország mindegyike vagy hibrid rendszerként vagy hiányos demokráciaként („flawed democracy”) sorolják be. Lehetetlen és nagy eséllyel értelmetlen is lenne annak megkísérlése, hogy megpróbáljuk szétszálazni, ezen kortárs (egyébként nem régióspecifikus, hanem globális) jelenség milyen mértékben ered a régiós történelmi örökségből (többek között, de kiemelten is a Condor korszakból), illetve illeszkedik kortárs globális folyamatokba (vö. “globális autokrácia”).

A történelmi örökség kétségkívül érzékelhetően jelen van: múltbeli praxisok kelnek – néha új köntösben ugyan, de – életre. A transznacionális igazságszolgáltatás egyik legismertebb szakértője, a már idézett Lessa ekként fogalmaz: “A Condor államok tudatosan és hatékonyan függesztették föl a szuverenitás és területi integritás hagyományos normáit, fittyet hányva a menedékadás nemzetközileg elfogadott elvének, engedélyezve saját és más államok polgárai ellen irányuló [akciókat]” (25). Ez a tétel a Condor-korszakra vonatkozik ugyan, ám nem nehéz látnunk azt, hogy a tanulmányban bemutatott jelenség, a kortárs transznacionális represszió kísértetiesen hasonló módon írható le bizonyos aktorok és kontextusok esetén. A latin-amerikai nemzetbiztonsági doktrínák ismert kutatója, David Pion-Berlin már 1989-es tanulmányában leszúri azt az elmélet-történeti hozadékot, miszerint a geopolitikai értelemben vett, fizikai tér helyett a politikai (azaz immateriális) terek meghódítása a tét. Ne feledjük: 1989 még egy olyan korszakhoz tartozott, amelyben az infokommunikációs infrastruktúra fejlettsége nagyon messze volt a maitól, márpedig az immateriális (például, de nem kizárólag politikai) terek meghódítása és/vagy kooptálása a kortárs kontextusban egyre nagyobb mértékben arra támaszkodik.

Talán kevésbé ismert és hozzánk, mivel európai, közelebb álló közelmúltbeli és Latin-Amerikához, illetve a Condor-korszakhoz is sok szálon kapcsolódó példa lehet az alábbi, annak illusztrálására, ami talán a tanulmány legfontosabbnak érzett figyelmeztetése, jelesül azon veszély felmutatása és tudatosítása, hogy a transznacionális represszió alámoshat, amortizálhat olyan tereket, területeket és rendszereket is, amelyek ennek nem forrásai. Az Egyesült Államok 2019-ben adott át olyan korábban titkosított dokumentumokat Argentínának, amikből az derül ki, hogy nyugat-európai államok³⁰ titkosszolgálatai azt vetették fel, hogy a Condor által használt

³⁰ Franciaország, Nagy-Britannia és a Német Szövetségi Köztársaság nevesítve is van a dokumentumokban.

módszereket kéne nekik is átvenni Európában, egymással is kooperálva. Mégha ez ma hátborzongatóan is hathat, indokul azt hozták fel, hogy ijesztően megnőtt (a nemzetállami határokon egyébként szintén átlépő) szélsőbaloldali terrorfenyegetettség (Baader-Meinhof csoport, Ír Köztársasági Hadsereg, Vörös Brigádok stb.). Egy 1977-es, annak idején szigorúan titkosított irat például így fogalmaz: “a felforgató/terrorista veszély olyan mértéket öltött Európában, hogy arra jutottak, az lenne a legjobb, ha hírszerzői tevékenységeiket és forrásaikat egy olyan integráló szervezetbe vonnák össze, mint amilyen a Condor” (Tremlett).³¹

Esetenként egymástól kronológiailag és földrajzilag is távolabb eső példákat és esettanulmányokat felhasználva, arra tettem kísérletet a tanulmányban, hogy bemutassam azt a globálisan egyre látványosabban terjedő és egyre szofisztikáltabb módszerekkel élő, ezek eredőjeként pedig egyre hatékonyabb praxist, amire a nemzetközi szakirodalom nyomán transznacionális represszióként hivatkozom. A jelenség nem minden tekintetében újszerű, azonban nagyon lényeges aspektusait figyelembe véve, azt kell látnunk, hogy bír olyan jegyekkel és jellemzőkkel, amik újkeletűek és amelyek, több esetben is, definíciószerűen csak a kortárs, globalizált világban jelenhettek meg. Ilyenek például: 1) az infokommunikációs technológiák biztosította lehetőségek; 2) a fizikai értelemben vett tér mellett a virtuális, digitális, illetve kibertérbe kihelyeződő, akár natív módon eleve ott megképződő hatalmi és represszív konstellációk; 3) a különböző hatalmak által alkalmazott praxisok hasonlósága és ezek globális elterjedtsége³²; 4) a bilaterális, illetve regionális megállapodások szerepe a transznacionális represszió mind általánosabbá válásában; 5) az a tény, hogy hatalmak, politikai berendezkedésük milyenségétől *függetlenül* élnek a transznacionális represszió technikáival (azaz lehetnek ezek nagy hagyományú, ún. megszilárdult demokráciák, autoriter rezsimek vagy akár ún. hibrid rendszerek is); 6) az a jelenség, hogy autoriter rendszerek képesek oly módon beilleszkedni a globális világrendbe, hogy hatalmuk legitimálásához fel- és kihasználják annak olyan aspektusait, amelyek ennek ellenállni képeseknek tűnhetnek, akár csak egy-két évtizeddel ezelőtt is (ld. a fent ismertetett és elemzett államilag finanszírozott ösztöndíjprogramok ilyen fókuszú elemzését); és 7) a veszély, ami abból ered, hogy

³¹ Nincs arra vonatkozó bizonyíték, hogy mi lett a tervekből, az viszont tény, hogy a Condor-csoporthoz tartozó országok (különösen Chile) ekkor már, azaz az 1970-es évek második felében, végrehajtott merényleteket Európában. Más, hiszen nem Condor, hanem kábítószer-kereskedelmi háttérű az a merényletkísérlet, amit a Budapestre akkreditált kolumbiai nagykövet ellen követtek el 1987 januárjában, Budapesten: említésre méltó viszont, annak illusztrálásaként, hogy milyen egyéb megnyilvánulásai voltak (és vannak) a transznacionális erőszaknak (az eset feldolgozását ld. Orbán-Schwarzkopf, amire szintén Szente-Varga Mónika hívta fel figyelmemet, köszönet érte).

³² Ezen praxisok és (történelmi) tapasztalatok szinte bizarrnak is nevezhető módon transzplantálódnak, illetve születnek újjá, “hasznosulnak újra”. Egy kortárs, Dél-Amerikához kapcsolódó példa ennek illusztrálására az, hogy az Egyesült Arab Emírségek Elnöki Gárdáját dél-amerikai zsoldosokkal erősítették meg (ez abba a trendbe illeszkedik, amit Andreas Krieg „rezsimek kockázati köreként” ír le (218 – 232, különösen 223)).

a transznacionális represszió (elterjedtsége, hatékonysága, hozzáférhetősége, inhe-rens jellemzői okán) alámoshat, amortizálhat olyan tereket, területeket és rendszereket is, amelyek ennek nem forrásai (ld. “a hatalom új földrajzi”).

Irodalomjegyzék

- Adamson, Fiona (2016): Spaces of Global Security: Beyond Methodological Nationalism. *Journal of Global Security Studies*. 1-17 DOI: 10.1093/jogss/ogv003
- Bajak, Frank (2012): Ecuador's Gambit: Study Abroad, Apply at Home. <https://bit.ly/4agofCA>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 23.
- Boehm, Gottfried (1994): *Was ist ein Bild*. Fink, Paderborn.
- Chuat, Beng Huat (2017): *Liberalism Disavowed: Communitarianism and State Capitalism in Singapore*. Cornell UP, Ithaca.
- Dalmasso, Emanuela - Marlies Glasius - Adele Del Sordi - Nicole Hirt - Marcus Michaelson Abdulkader Mohammad - Dana Moss (2018): Intervention: Extraterritorial Authoritarian Power. *Political Geography*, (64): 95–104. DOI: 10.1016/j.polgeo.2017.07.003
- Deák Máté (2021). Közép- és Dél-Amerika országainak határítvái a 21. században. *Pólusok*, 2(2). DOI: <https://doi.org/10.15170/PSK.2021.02.02.02>
- Del Sordi, Adele (2018). Sponsoring Student Mobility for Development and Authoritarian Stability: Kazakhstan's Bolashak Programme. *Globalizations*. 15(2): 215-231, DOI: 10.1080/14747731.2017.1403780
- EIU Democracy Index (2022): <https://bit.ly/3GAavVs>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 30.
- Feldstein, Steven (2021): *The Rise of Digital Repression: How Technology is Reshaping Power, Politics, and Resistance*. Oxford UP, Oxford.
- Furstenberg, Saipira - Edward Lemon - John Heathershaw (2021): Spatialising State Practices through Transnational Repression. *European Journal of International Security*, (6): 358-378. DOI: 10.1017/eis.2021.10
- Gorokhovskaia, Yana - Isabel Linzer (2022): *Defending Democracy in Exile: Policy Responses to Transnational Repression*. <https://bit.ly/3TfpbB3>, utolsó hozzáférés: 2023. 10. 01.
- Hallin, Daniel C. és Mancini, Paolo (2004): *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge UP, Cambridge.
- Harrington, Brooke - Seabrooke, Leonard (2020): Transnational Professionals. *Annual Review of Sociology*, 46: 399-417. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-112019-053842>
- Kennedy, Niamh - Rosanne Roobeek (2022): Dutch Foreign Ministry Investigating Reports that China Set Up Two Purportedly Illegal Police Stations in Netherlands. Published Oct. 27, 2022. <https://bit.ly/3RCcO0v>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 27.
- Kratochvíl, Petr - Zdeněk Sychra (2019): The End of Democracy in the EU? The Eurozone Crisis and the EU's Democratic Deficit. *Journal of European Integration* (41:2): 169-185. DOI: 10.1080/07036337.2019.1569001
- Krieg, Andreas (2022): Regime Security. In Collins, Alan (szerk.): *Contemporary Security Studies*. Oxford UP, Oxford. 218 – 232.
- Kristóf Luca (2021): *Kulturúrcsaták: kulturális elit és politika a mai Magyarországon*. Gondolat, Budapest.
- Kwong, Yuen Chung (2012). What 'Scholar' Really Means in Singapore. *Singapore Business Review*. <https://bit.ly/3uLEJcC>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 21.
- Lefebvre, Henri (1974): *La Production de l'espace*. Anthropos, Paris.

- Lessa, Francesca (2022): *The Condor Trials: Transnational Repression and Human Rights in South America*. Yale UP, New Haven.
- Lewis, David (2015): "Illiberal spaces": Uzbekistan's Extraterritorial Security Practices and the Spatial Politics of Contemporary Authoritarianism. *Nationalities Papers*. 43 (1): 140–159. <http://dx.doi.org/10.1080/00905992.2014.980796>
- Mitchell, W. J. T. (1994): *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. University of Chicago, Chicago.
- Moss, Dana (2016): Transnational Repression, Diaspora Mobilization, and the Case of the Arab Spring. *Social Problems*. 63 (4): 480–498. DOI: 10.1093/socpro/spw019
- Orbán-Schwarzkopf, Balázs (2017): Merénylet a kolumbiai nagykövet ellen. *Betekintő*. (11.3): 1-13.
- Pion-Berlin, David (1989). Latin American National Security Doctrines: Hard- and Softline Themes. *Armed Forces & Society*. (15.3): 411-429.
- Preda, Caterina (2020): The Transnational Artistic Memorialisation of Operation Condor: Documenting a "Distribution of the Possible". *Journal of Latin American Cultural Studies*. DOI: 10.1080/13569325.2020.1801398
- Rényi Pál Dániel (2022): Csak légy természetes, mondogatta Novák Katalin, és akár te is ösztöndíjas lehetsz. *444.hu*, <https://bit.ly/3TjIUPX>, utolsó hozzáférés 2023. 08. 21.
- Rorty, Richard (1967): *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method.*: University of Chicago Press, Chicago.
- Santos, Nina dos (2022): China Operating over 100 Police Stations Across the World with the Help of Some Host Nations. Published Dec. 4, 2022. <https://bit.ly/4abQsKG>, utolsó hozzáférés: 2023. 09. 20.
- Schenkkan, Nate - Isabel Linzer (2022): *Out of Sight, Not Out of Reach: The Global Scale and Scope of Transnational Repression*. <https://bit.ly/3tdA0sB>, utolsó hozzáférés 2023. 08. 21.
- Thomázy, Gabriella (2022): A bevándorlók rendkívüli legalizálása Dél-Amerikában a Covid-19 pandémia idején. *Pólusok*, 3.1 DOI: <https://doi.org/10.15170/PSK.2022.03.01.03>
- Tobar-Pesántez, Luis, Antonio Pérez-Torres, Santiago Solano-Gallegos (2021): Scholarships, An Opportunity for Development in Ecuador. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 24.3 <https://bit.ly/3RBU4gH>, utolsó hozzáférés 2023. 09. 21.
- Tsourapas, Gerasimos (2021): Global Autocracies: Strategies of Transnational Repression, Legitimation and Co-Optation in World Politics. *International Studies Review*. (23): 616-644. DOI: 10.1093/isr/viaa061
- Tremlett, Giles (2020): Operation Condor: The Cold War Conspiracy that Terrorised South America. *The Guardian*. <https://bit.ly/3uUGtt7>, utolsó hozzáférés 2023. 10. 01.
- Túry, György (2023): Transznacionális értelmiségi elit: meghatározások, jellemzők, (immateriális) térhasználat. *Új Munkaügyi Szemle*. (4.2): 3-16. DOI: <https://doi.org/10.58269/umsz.2023.2.1>
- Voltmer, Katrin (2012): How Far Can Media Systems Travel? Applying Hallin and Mancini's Comparative Framework Outside the Western World. In Hallin, Daniel C. - Paolo Mancini (szerk.): *Comparing Media Systems Beyond the Western World*. Cambridge UP, Cambridge. 224-245.
- Ye, Rebecca (2021): Schooling for Government: Institutionalised Sponsored Mobility and Trajectories of Public Service Scholarship Recipients in Singapore (1979–2018). *Journal of Education and Work*. 34 (4): 518-532. DOI: <https://doi.org/10.1080/13639080.2021.1943335>

TRANSNATIONAL REPRESSION: PRINCIPLES AND CASE STUDIES**Abstract**

In this paper, I present and attempt to interpret *transnational repression*. It is not a completely new phenomenon, but it has some novel features and characteristics unique to the contemporary globalized world. They are the following: 1) the possibilities offered by information/communication technologies; 2) the constellations of power and repression that are shifting from physical space to virtual space; 3) the similarity of repressive practices and their global spread; 4) the role of bilateral or regional agreements; 5) the fact that powers, regardless of their political set-up, use techniques of *transnational repression*; 6) the phenomenon of authoritarian regimes integrating themselves into the global world order in such a way as to use and exploit aspects of the world order which they have been able to resist in order to legitimize their power; 7) the danger that transnational repression can undermine and amortize spaces, territories and systems from which it does not originate (cf. "new geographies of power").

Keywords: (global) autocracy, co-optation, de-democratisation, legitimation, repression